

SOLT ÁGNES

Válasz Dupcsik Csabának

Elöljáróban szeretném elmondani: örülök, hogy dolgozatom ennyire felkeltette a szakma érdeklődését, s annak is, hogy a roma-kutatás jeles és elismert szakértői tiszteltek meg azzal, hogy munkámat elolvasták és alapos kritikával illették. Minden kutatásnak és tudományos munkának szüksége van/volna mély és kiterjedt értékelésre. Magam sokat okultam az elhangzott bírálatokból, és ezek tanulságait beépítettem a kutatás alapján készített tanulmányomba. Ugyanakkor elgondolkodtató az az eminens és szokatlan figyelem, amiben dolgozatom részesült, miként azok az indulatok is, amelyeknek ennek kapcsán célpontja lettem. Úgy vélem, a dolgozat körül az elmúlt hónapok során történtek jelenségek önmagában is különösen figyelemreméltó, s talán egyszer majd ezek is megérdemelnék egy elmélyült elemzést. Köszönöm, hogy a korábbi támadások után, amelyek jó részére válaszolni sem volt lehetőségem, most módot kaptam arra, hogy reagáljak egy kritikára. Elképzelhető, hogy válaszaim nem mindig kellően tárgyyszerűek és érzelemmentesek, amit az előzmények talán magyaráznak, de elfogadhatóvá nem tesznek, ezért ezekért előre és ezúton is elnézést kérek.

A 2008 és 2009-es évben kutatást folytattam, amelynek célja a kirekesztetten, mélyszegénységben élők mentalitásának elemzése volt. Választ kerestem arra a kérdésre, van-e olyan gondolati konstrukció – s ha van, vajon miféle –, amely annak során alakul ki, hogy emberek tartósan és generációkon keresztül ilyen körülmények között élnek Magyarországon.

A tereptanulmányban meg nem fogalmazott előfeltevéseim, hipotéziseim a következők voltak:

Az egyének vágyait és igényeit a szocializációs folyamat alakítja és formálja. Az emberek életszükségletei hasonlóak. Az alapvető egyéni és társas lélektani szükségleteink tekintetében mindenhol és minden időben egyformák vagyunk. A marginalizált, nyomorban és megaláztatásban élő embercsoportok nem alapvető emberi tulajdonságaikban térnek el bármely más társadalmi rétegbe tartozó társaiktól, csupán a kényszerűség miatt – adaptív módon – kialakult megküzdési stratégiáik és ehhez igazodó mentalitásuk az, ami szubkulturális vonások kirajzolását teszi lehetővé az ezt megfigyelő kutató számára.

Korábbi, empirikus kutatói tapasztalataimból kiindulva alapfeltevésem volt tehát, hogy egy társadalmi helyzet tartós fennmaradásához nem pusztán külső, objektív tényezők, hanem az ezáltal kialakult mentalitásbeli, attitűdbeli jellegzetességek és mechanizmusok is hozzájárulnak.

A mélyszegénységben, kirekesztetten élő emberek közösségeit számos kutatás vizsgálta mélységében, jellemzően antropológiai módszerekkel, azaz a belső struktúrákra és mechanizmusokra fókuszálva. Az antropológus kutatók célkitűzése annak a nem egyszerű eredménynek az elérése

volt, hogy a kultúrát a csoport határain belül megismerjék és megértsék, ezáltal elfogadják és elfogadtassák. Az e tárgykörben végzett szociológiai kutatások a makro tényezők feltárásával az objektív helyzet bemutatására törekedtek.

Úgy láttam, és úgy látom ma is, hogy azokat a mentalitásbeli jellemzőket, amelyek az évtizedek óta tartó kirekesztettség és nyomor hatására kialakultak a szegregált telepi szubkultúrákban, s amelyek hozzájárulhatnak a fennálló, nemkívánatos helyzet fenntartásához, eleddig céltalan nem vizsgálták a társadalomkutatók. Erre vállalkoztam hát, többre nem. A szegregált telepek lakóira nem tekintettem úgy, mint valamiféle merőben más kultúra szülöttjeire. Nem úgy kerestem fel az ott lakókat, mint akikről azt feltételezem, cigányságuk, és az abból fakadó identitás és kultúra nyomán valamiféle elvárásolt embercsoporttal kellene szembesülnöm. A legfőbb különbség köztünk az, hogy ők súlyos szegénységben élnek, kirekesztettek, nem kívánatosak a telepen kívüliek számára és emiatt a végtelenségig kiszolgáltatottak.

Kutatásomban nem tértem ki részletesen azokra – a már korábbi kutatásokból jól ismert – objektív tényezőkre, amelyek az ilyen körülmények között élő emberek életterét és lehetőségeit sziklaszilárdan és szinte áttörhetetlenül behatárolják, s önérzetüket, önértékelésüket darabokra törik. Talán ez szolgáltatott okot arra, hogy a probléma-érzékeny és elkötelezett értelmiségiek egy jelentős részének körében a kutatás s az annak eredményeiről számot adó zárójelentés ilyen mérvű ellenérzéseket szült.

Dupcsik Csaba kritikáját olvasva úgy döntöttem, tartalmi egységekre osztom mind a megfogalmazott kritika állításait, mind a kritikára adott válaszomat, s a kritikájából vett idézetek segítségével reflektálok a felmerülő felvetésekre.

1. A mintával és annak kiválasztásával kapcsolatos felvetések

„Az 1990-es adatokkal pedig nem »csak« az a baj, hogy régiek, hanem hogy egy korszakhatáron készültek, melyet követően szinte minden releváns tényező gyökeresen megváltozott. Egy példa: míg 1971-ben az aktív korú roma férfiak 85,2 százaléka dolgozott, addig 1993-ban már csak 28,6 százalékuk – a csökkenés azonban nem folyamatos volt ebben a korszakban, hanem hirtelen következett be, éppen 1990 környékén.”

Elméleti problémafelvetésnek érzem Dupcsik azon kritikáját, amelyben azt kifogásolja, hogy az 1990-es népszámlálás adataiból dolgoztam. Mint a dolgozatban indokoltam, ez volt az utolsó olyan, teljes körű, országos felmérés, amelyben a szegregált telepek megjelennek, s azokra vonatkozóan is találhatunk adatokat. A kritikai felvetés másik eleme, mely szerint sokat változtak azóta az állapotok, szintén teoretikus, hiszen ha valóban haladtunk volna a szegregált telepek tényleges deszegregációja felé¹, akkor a keresett helyszíneken nem találtunk volna telepet. Ez azonban – sajnálatos módon – nem történt meg.

¹ A telepfelszámolási program dacára – hiszen a szegregált telepek leginkább csak átalakultak: gettósodó falvak lettek, teleszerű „cs. é.” házak épültek a putrik helyén.

„... a mintavétel szempontjait nem ártott volna tisztázni. Példának okáért, hogy a felkeresett 26 telepből miért csak 14-et vizsgált. Ilyen mértékű szelektálás az előzetesen számításba vett terepek között teljesen legitim – ha a kutató tudatosítja, miért történt ez a válogatás.”

A telepek kiválasztását a kutatási jelentésben részletesen ismertetem. A 14 telepet nem a 26 telep közül választottam ki. A módszeresen nem vizsgált telepek felkeresésére egyszerűen úgy került sor, hogy azok – terepre utazásaink alkalmával – utunkba akadtak, vagy azok az emberek, akikkel beszéltünk, ilyen-olyan okok miatt felhívták a figyelmünket, s ezért ellátogattunk ezekre is.

2. A vezérfonal és a kérdések kapcsán felvetődő megjegyzések

Dupcsik a mellékletben közölt vezérfonalat boncolgatva a következő megállapítást teszi:

„... a kérdések valójában éppen az interjúalanyok és »a többség« közötti (előfeltételezett) különbséget fogalmazták meg és problematizálták.”

A vezérfonal abban tér el egy kérdőív kérdéseitől, hogy nem pontosan, szó szerint kérdezzük az ott leírtakat, hanem – az elnevezésnek megfelelően – azt mintegy vezetőként, témamutatóként használjuk, egyfajta emlékeztetőül, hogy melyek azok a kérdéskörök, melyekre mindenképpen választ szeretnénk kapni. Ilyen értelemben használtuk a vezérfonalat ebben a kutatásban is, s az ott megjelenő kérdések pusztán a megszerzendő információ irányát mutatták számunkra. Így ezekből a feltüntetett kérdésekből arra vonatkozóan nem lehet jelentős következtetéseket leszűrni, hogy valójában milyen megfogalmazásban hangzottak el a kérdések.

„Összesen »kb. 250 emberrel beszéltünk, az emberek mintegy negyedével több alkalommal is« – ez azt is jelenti, hogy az emberek mintegy háromnegyedével csak egyszer beszéltek.”

Az interjúkészítés a szociológiai empirikus kutatások során alkalmazott kvalitatív módszerek egyike, amely során leginkább előre megfogalmazott kérdéskörök lekérdezése a cél. Egy meghatározott kérdéscsoport köré szerveződő beszélgetést egy emberrel nyilvánvalóan csak egyszer célunk felvenni. Ezért nem értem azt a felvetést, hogy vajon miért nem beszéltünk minden megkérdezettel több ízben. Ez más – több problémát felvető – célcsoporttal szemben, nehezített interjúszituációban sem merül fel. Nem a beilleszkedés volt a kutatók célja², pusztán egy olyan szituáció megteremtése, amelyben elemezhetővé, értelmezhetővé válik az, amilyen válaszokat az adatközlő ott és akkor szolgáltat, ahogyan reagál az interjúhelyzetre és az interjú készítőjére, illetve amilyen tartalmakat fontos-

² Ellentétben a részt vevő megfigyelés módszerével dolgozó antropológusokéval

nak tart elmondani. Így az ismételt interjúfelvétel teljességgel megalapozatlan felvetés. (Longitudinális vizsgálat esetén volna értelme, a szóban forgó kutatás azonban nem ilyen volt.)

Inkább ahhoz fűznék magyarázatot, miért beszéltünk több ízben is egy-egy adatközlővel. Ennek oka az volt, hogy a bizalmi viszony megfelelő szintjének eléréséhez esetenként szükséges volt több ízben visszatérnünk ugyanarra a helyre, ugyanazokhoz az emberekhez. Megesett, hogy többszöri visszatérés és közös tevékenységek után tudtunk csak olyan interjút készíteni, amelynek értelmét láttuk. Volt még további két oka is annak, hogy emberekkel többször beszéltünk. Az egyik, hogy – ahogyan azt a zárójelentésben említtem – három csatornán keresztül szereztem információt az elemzéshez: a rögzített interjúk elemzése révén; a telepen élőkkal való kötetlen beszélgetéseken keresztül; illetve a megfigyelés módszerének segítségével. Az utóbbi két adatgyűjtési módszer meglehetősen nehezen mérhető, nehéz a validitását ellenőrizni, illetve megfelelő elemzési keretbe helyezni. Ezért is volt szükség az egyes telepekre való visszatérésre. Az interjúk felvételének 100 százaléka a 2008-as évben készült el, ennek ellenére 2009-ben még két alkalommal jártunk különböző telepeken. Azonkívül, hogy felmérjük, mi változott és mi nem egy adott helyen, azért volt értelme a visszatérésnek, hogy megláthassuk, hogyan fogadnak minket az ott élő adatközlők: közömbösen, szeretettel vagy haraggal. Ha azt tapasztaltuk volna, hogy az emberek közönyösen vagy rosszabb esetben haraggal fordulnak felénk, az arra utalt volna, hogy az előző látogatásaink sikertelenek voltak: nem alakult ki a bizalmi kapcsolat, nem létesültek valódi kapcsolatok, nem fogadtak el minket, mint hiteles és megbízható embereket, így vélhetően az interjúban elhangzottak sem fedték saját valódi érzéseiket és gondolataikat a felmerült témák kapcsán. Mivel kivétel nélkül barátsággal és örömmel fogadták visszatéréseinket, ez azt erősítette, hogy a beszélgetések során és a felvett interjúkban elhangzottak érvényes és elemezhető információk.

A kulcsszemélyekkel folytatott interjúk „... mint reflektálatlan, objektív háttérinformáció. Semmit sem tudunk meg a »kulcsszemély-interjúk« átlagos hosszáról és informativitásáról (ad absurdum, akár egy a cigánytelepre vezető út iránt érdeklődő pár másodperces beszélgetése is beleférhetett a fenti »definícióba«). Arról nem is beszélve, hogy ironikus a szóhasználat: szegregált cigánytelepen élők vizsgálatakor a nem roma kérdezettek a kulcsszemélyek.”

A kulcsszemélyekkel felvett interjúk nem értelmeződtek „háttérinformációként” vagy objektív tényként, pusztán a nem roma–roma lakosság viszonyának feltérképezéséhez voltak elengedhetetlenül fontosak, továbbá éppen annyi (potenciális) információ tartalmuk/értékük volt, mint bármelyik egyéb interjúnak. A „kulcsszemély” kifejezést pedig azért használtam, mert az ilyen személyek pozíciójukból adódóan jobban rálátanak a település és a telep viszonyaira, mint mások, valamint a telepeken élők megküzdési stratégiáinak sikere szempontjából többnyire kulcspozícióban vannak. A kulcsszemélyek között egyébként nem pusztán nem romák voltak, hiszen a CKÖ elnöke például mindenütt roma ember volt.

A kulcsszemélyekkel folytatott beszélgetések átlagos időtartama pedig egy-másfél óra.

„Összevetve ezt azzal, amit korábban az interjúzás körülményeiről írt, az derül ki, hogy tulajdonképpen 74 beszélgetés történt, csoportos (és feltehetően menet közben is változó) összetétellel, »átlagosan 25–30 percig«.”

A kritika elemi matematikai számítások segítségével támasztja alá, hogy az interjúk alkalmatlanok a tudományos igényű elemzésre, és – a valódi felvett hanganyagok híján – így jut arra a következtetésre, hogy többségében a 74 beszélgetés csoportos és rövid ideig tartó volt. Ha a felvett interjúk számát összevetjük az alanyok számával, kiszámolható, hogy átlagosan 1,58 emberrel készült egy interjú, azaz az 1, maximum 2 emberrel készült interjúk voltak a meghatározóak (többnyire házastársak, vagy anya-lánya kapcsolatban álló adatközlők). Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az alanyok átlagos iskolai végzettsége 7 osztály, s verbális kommunikációjuk szintje ehhez mérhető. Ez jellemzően döntő hatással van az interjúk hosszára: a válaszok tömörek, rövidek, a szóhasználat behatárolt, a szókincs rendkívül szegényes. Az intonáció és a non-verbális kommunikációs elemek jelentéstartalma ezért ebben az esetben kiemelkedően fontos, és ez az elemzésben meg is jelenik.

Hangsúlyoznám azonban itt is, hogy a felvett, rögzített beszélgetések egy szeletét képezték csak azoknak a beszélgetéseknek, amelyeket egy-egy telepen folytattunk, s amelyek segítségével képet szereztünk az adott telepről. Ezt figyelembe véve talán a Dupcsik által kiszámított átlagos telepi beszélgetésidők gyomorszorítóan rövid beszélgetésideje sem olyan égbekiáltó. Annál is kevésbé, hiszen a dolgozat célja elsősorban nem a telepek közötti különbségek feltérképezése volt, hanem éppen ellenkezőleg, a közös gondolkodásbeli és viselkedésbeli elemeket kerestük.

Mindennek ellenére természetesen jócskán akadtak a telepek között eltérések, amelyek a kutatási jelentésből kiolvashatóak, cseppet sem lényegtelenek, és további vizsgálatokat igényelnek.

„A romák térbeli mobilitását csak utazásokkal kapcsolatos kérdések mérték volna, pl. »Hányszor hagyta el a település határát?«”

Az említett kérdés problematikusságára vonatkozó meglátás helytálló. A kutatási zárójelentésben közölt vezérfonalban szerepelnek olyan kérdések, amelyeket nem használtunk éppen a pontatlan vagy helytelen kérdésfelvetés miatt. Aki készített már ilyen nagy számosságú interjúfelvételt, az tudja, hogy a vezérfonál manuális használatának csak az első 15–20 esetben van tényleges szerepe, ezt követően kialakulnak azok a kérdések, melyek valóban működnek, s amelyeket az interjú készítője már memorizált.

A Dupcsik által kritizált, a zárójelentéshez mellékelt vezérfonálban szereplő kérdés nem volt használható kérdés. Azt, hogy hányszor lépte át a település határát, ezért valóban nem is tettük fel. Ehelyett a „hol járt a legmesszebb a településtől?” kérdést fogalmaztuk meg, melyből nem csak arra kaptunk azonnal választ, amire a kérdés konkrétan irányult,

MŰHELY

de az is rögtön kiderül, hogy az illető vajon mindig ott lakott-e a telepen, vagy esetleg más községből vagy városból származott. Az esetek döntő többségében kérdés nélkül is közölték az alanyok, mióta élnek ott, ahol éppen.

„... A kutatási jelentésből fájón hiányzik a múlt, a történelmi szemlélet. Nem nagyívű történelmi áttekintésekre gondolok, hanem olyan kitekintésekre, amelyek nélkül a jelen tendenciái egyszerűen érthetetlenek. Jó példának érzem a »Munkalehetőségek, ennek határai [sic], segély, megélhetés, jövőkép« kérdésblokkot, amelyben egyetlen kérdés sem vonatkozik arra, hogy a megkérdezettnek volt-e valaha rendszeres munkája, s ha igen, mikor és miért vesztette el? ...”

Valóban fordíthattam volna több figyelmet arra, mi jelenik meg a mellékletként közölt vezérfonalban, s az hogyan módosult a konkrét helyzetekben. Ennek azonban nem láttam szükségét, a már említett okok miatt: különbség van az elméletben megfogalmazott és leírt vezérfonal és a gyakorlatban megfogalmazott és bejáratódó kérdések között – az interjúalany beszélgetés-alakító hatása és a beszélgetés alakulása szerint.³

A vezérfonalra vonatkozó kérdések többsége – így egyebek között a szóban forgó –, úgy vélem, kellő interjúkészítési rutin és tapasztalat esetén nem merülhet fel. A munkáról beszélve ugyanis nincs – és nem is volt – olyan interjúalany, aki önmagától ne adott volna választ arra a kérdésre, mikor s mit dolgozott, hiszen fontosnak tartja és büszke rá. Így a kérdés feltevésére nincs szükség.

„... A »volt hozzáférhető munka – nincs munka« különbsége Soltnál a mentalitás különbségévé változik, ami ismét az előfeltevések hibájára utal.”

Dupcsik kritikájában azt is igyekszik kimutatni, hogyan fordítok át objektív tényeket mentalitás-elemmé. Erre hozza azt a példát, mely szerint abból, hogy jelenleg nincs munka, korábban viszont volt, leszűröm a következtetést, hogy ez a mentalitásból fakadó felfogás. Bár hízelgő a nekem tulajdonított naivitás ilyen mértékű tisztaságának feltételezése, mégis vissza kell utasítanom. A munkához való viszonyt a mentalitás részeként határozom meg, s ez az, amit vizsgáltam. Természetesen ezt csak azokon a kérdéseken keresztül lehet vizsgálni, hogy a tényleges munkalehetőségek és munkakapcsolata felől kérdezem az embereket.

„»Milyen tudattartalmak élnek egy szegregált telepen élő emberben, amelyek hatására a kívülállást választja a többségi társadalommal szemben?« – a kérdésben egy feltevés is rejlik, mely szerint a telepiek választották életformájukat, ami a kutatásnak kezdetől rossz irányt jelöl ki.”

Dupcsik ezen észrevétele teljesen jogos. A kutatási zárójelentésben megfogalmazott, említett kérdésfeltevés pontatlan és félrevezető, olyan feltételezés olvasható ki belőle, amely a kutatást nem előzte meg (s nem

³ Be kell valljam, nem voltam felkészülve olyan indulatos támadásra, amely a dolgozat megjelenése után ért, s ezért a zárójelentésben nem fektettem kellő hangsúlyt bizonyos, számomra sokdrangúnak tűnő részletek megmagyarázására, körülbástyázására.

is követi). A mondat ebben a megfogalmazásban nem tartható, ezért a születendő publikációban javítva fog szerepelni.

3. Az interjú felvételének és készítésének témakörébe sorolandó felvetések

„Solt eredetileg azt tervezte, hogy egy-egy alannyal, a többiektől elkülönítve készít 45 perces interjúkat. Érezhetően mint hiányosságot fogta fel, hogy sosem sikerült létrehoznia ezt a teljesen általa meghatározott mesterséges beszédszituációt...”

A kutatást előkészítő elméleti felkészülés folyamán az interjúfelvétel-nél abban gondolkodtam, hogy az adatközlőkkel négyszemközt tudok majd beszélni. Az elképzelésem téves volt: az előzetes elgondolásról a terepre utazásom első alkalmával kiderült, hogy nem lesz megvalósítható, ezért még az interjú felvételének kezdete előtt átalakítottam az ezzel kapcsolatos terveket. A kialakított vezérfonalhoz képest a kérdések egy része módosult a szituációtól függően, valamint ennek fényében az elemzésnél nagyobb hangsúlyt kapott maga az interjúhelyzet. Felfogásom szerint a téves, vagy a gyakorlat által cáfolt feltevések, elképzelések módosítása, nem hiba és nem is hiányosság, hanem a szükséges rugalmasság, ezért Dupcsik érzése e tekintetben nem helytálló.

„Az interjúalanyok idegenkedésének és bizalmatlanságának feloldása a terepmunka során komoly erőfeszítést, sajátos társadalmi készségeket és nem utolsósorban speciális képzettséget igényel a kutatótól. Jellemző például, hogy Solt Ágnes első próbálkozásai kudarcra nyomán jött rá arra, hogy fiatal nőként egyedül nem érdemes terepmunkával próbálkozni, hanem kísérőre van szüksége.”

Teljes mértékben igaza van Dupcsik Csabának a szükséges erőfeszítések, készségek és képzettségek tekintetében. Valóban nem egyszerű feladat megteremteni azt a fajta bizalmi szintet, amelyben meg lehet kísérelni olyan interjút készíteni, amelyben azokhoz az információkhoz jutunk hozzá, amelyekhez akarunk, nem pedig valami egészen máshoz. Hogy két ember között kialakuljon az a fajta közös hang, amelyen beszélni tudnak – nagy társadalmi távolság esetén különösen – speciális tudást és készséget igényel. Ehhez képest is nehezített az a szituáció, amelyben nem csak két ember, hanem három vagy több beszél. Felmérni az egymás közötti viszonyokat, feltenni a megfelelő kérdéseket a megfelelő megfogalmazásban, hangsúllyal, időpontban – időbe telik, míg az interjúkészítő ráérez arra, miből mit kell leszűrnie, mi mire utal, mit szabad s mit nem, mi működik s mi nem.

Elkeserítő azonban, hogy a kritikában az erre való alkalmasság eseteiben még a megengedő feltételezés szintjén sem merült fel. Dupcsik nem feltételezi, hogy – esetleg – előfordulhatott, hogy korábban már megszereztem azt a fajta képzettséget, amelynek birtoklása nélkül tilos belevágni egy empirikus kutatásba. Miként azt sem, hogy egy ilyen volumenű vizsgálatot megelőzően fektetek időt, energiát abba: miként alakítsam ki a terepen a bizalmat, vagy hogyan vegyem fel az emberekkel a kapcsolatot annak érdekében, hogy megszerezhessem azokat az infor-

mációkat, amelyek a kutatás céljai.⁴ Nem szívesen teszem, mert nem ízlésem szerint való, de a velem kapcsolatos prekonceptiók miatt itt most kénytelen vagyok elmondani, hogy empirikus kutatási gyakorlatomban a mély- és életútinterjú készítés segítségével dolgoztam, és csaknem félezer mélyinterjút készítettem el. Ezek jellemzően deviáns szubkultúrákban: büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottakkal (fiatalkorú és agresszív, életfogytiglan és tényleges életfogytiglan szabadságvesztés büntetésre ítélték körében), valamint olyan emberekkel készültek, akik valamilyen bűncselekmény – jellemzően családon belüli erőszak vagy prostitúcióra kényszerítés miatt – áldozati szerepbe kerültek. Az említett célcsoportokon kívül olyan életútinterjúkat vettem fel, amelyek veszélyeztetett fiatalkorúakkal, családjukkal, illetve a velük foglalkozó szakemberekkel készültek. Mindezen tapasztalatok után vágtam bele a szóban forgó kutatásba. A korábbiak során gyakorlatot szereztem abban, hogyan kommunikáljak (mind verbálisan, mind pedig non-verbálisan) annak érdekében, hogy olyan interaktív helyzet alakuljon ki az interjú alanya(i) és köztem, amely alkalmas arra, hogy a megcélzott információ birtokába juthassak.

Az esetek túlnyomó többségében sikerült olyan szintű bizalmi viszonyt kialakítanunk az interjúalanyokkal, aminek köszönhetően lehetőségünk volt azokra a kérdésekre is választ kapni, amelyekre az emberek általában nem szívesen válaszolnak.⁵

Ami a „kísérőt” illeti a szóban forgó kutatásnál, a terepre – Dupcsik utalása ellenére – egyetlen alkalommal sem mentem egyedül, mindvégig egy kulturális antropológus munkatársammal érkeztem.⁶

„Kísérletei a kapcsolat közvetlenségének megalapozására, annak alapján, ami ebből jelentésében megjelent nem tűnnek túl sikeresnek. (A tanulmány eredeti változatában szerepelt egy ötvenoldalas, fényképekkel kiegészített »A terepen. Terepnapló, fényképek, szubjektív észrevételek és tapasztalatok« című fejezet, amely különösen árulkodó ebből a szempontból. Mivel azonban ez a fejezet napokon belül eltűnt Solt Ágnes kutatóhelyének honlapjára feltöltött jelentéséből...) Egyetlen példa: »Az étkezési szokásokra is irányultak kérdések, ám ezek egy része leginkább az idegenség feloldását célozták, a kontextus közvetlenségét voltak hivatottak kiépíteni, illetve megerősíteni.«

⁴ Nem pusztán elkeserítőnek, de fontosnak és végiggondolandónak is tartom: miféle szakmai elidegenedésre, az oktatási intézményekből való teljes kiábrándultságra, és a magyar tudományos élet szereplőinek szakmai válságára utal az, ha ez a feltételezés felmerülhet, sőt, mint tézis fogalmazódhat meg. Érdemes volna ezt végiggondolni – csak a pályafutás és a szerepek vizsgálatával, a konkrét személyektől függetlenül.

⁵ Ilyen volt például a telepen élő emberek személyes viszonyai, az uzsorás megítélése, vélemények az ott élőkéről, illetve a családon belüli erőszak, hogy csak párat említsek.

⁶ Az interjúkészítés folyamán előfordult, hogy párhuzamosan készítettünk interjút: én a ház asszonyával, míg társam esetleg a szomszédban lakó egyedülálló férfiemberrel. Előfordult olyan szituáció, – s talán Dupcsik ezt értette félre –, amikor társam az egyik házban, én egy másikban interjúztam, s mielőtt találkoztunk volna, az úton újabb kommunikációs helyzetbe keveredtem, s megkísértem interjút készíteni. Ez így nem volt kellően produktív, s a későbbiekben már nem próbálkoztam hasonló helyzetben interjút készíteni, hiszen ha egy nő egyedül megy a cigánysoron, s megszólítják ott élő férfiak, vagy akár gyerekek, akkor kicsi az esély arra, hogy a nő (ha épp kutatói minőségében is van) tematizálja a beszélgetést.

A kutatási jelentésem tartalmaz egy terepnaplót, amely azonban csak egy szűk szakmai kör számára nyilvános. Véletlen – és nem szerencsés –, hogy a kutatóhely honlapjára a jelentéssel együtt feltöltésre került, azonban mindössze pár órán – tehát nem napokon – keresztül volt ott elérhető. Ennek oka az a megfontolás, hogy egy tudományos igényű dolgozathoz ne lehessen a sajtó által idézhető mondatokat – amelyek saját, szubjektív tapasztalataimat és észrevételeimet tükrözik – úgy kiemelni, mintha azok tudományos megállapítások lennének.⁷

Az idézett étkezéssel kapcsolatos kérdés célja mindenekelőtt és előre megfontoltan a beszélgetés gördülékenységét és a közvetlenséget volt hivatva fokozni – ezt a feladatát pedig szerencsésen betöltötte. Nem értem, mi ezzel a probléma.

„Solt Ágnes riportanyagainak beszédmódját a kutatóval kommunikálva sem az ismeretközlés vágya, hanem ez a sajátos érdekvédelemstratégia határozta meg, hatványozott problémát jelent, hogy a kutató ilyen mértékben a velük készített interjúkból szűrte le információnak minősített ismeretei túlnyomó részét.”

Ha egy riporter készítené interjút ezekkel az emberekkel, s tenné közzé az ott hallottakat mindenfajta helyzetelemzés és a tartalmak megfelelő kezelése, a szituációból fakadó torzítások kalkulálása és mérlegelése nélkül, akkor válna megalapozottá Dupcsik ezen kritikai megjegyzése. Tekintettel a szakmai felkészültségemre, illetve korábbi eredményeimre, bízom benne, hogy ez a következtetés hamis.

4. Tartalomelemzéssel kapcsolatos felvetések és vádak

„A kódok kialakítását problematikusnak érzem. Példának okáért: mitől tartalmi elem az »alacsony kompetencia« és a »magas kompetencia«? Miért »tanult tehetetlenség« a kódja annak, »amikor a beszélő saját tehetetlenségét hangsúlyozza bizonyos élethelyzet megoldása kapcsán«? A tudományosság auráját, s ezzel az objektivitás látszatát keltő kódok módszeresen a telep élete negatívnak ítélt mozzanatait emelik ki. Például: »A közbeszédben egyértelművé válik, hogy mindenféle változás, egyéni siker vagy gyarapodás a közösség kárára van, ezért üldözendő« – olvashatjuk a jelentésben a vastag betűkkel kiemelt mondatot. Viszont hiába keresnénk a »változás«, »egyéni siker« vagy akár csak az »egyéni«, a »gyarapodás« kódokat.”

„A táblázat 112 cellájának 3,5 százalékában volt 3-nál nagyobb esetszám – 50 százalékában (tehát 56 cellában) pedig 0 esetszám.”

Dupcsik a kritikájában a kódolás folyamatát is problematikusnak találja, de a kritikájában e téren megfogalmazottak azonban – úgy vélem – a félreértelmezésből adódnak⁸.

⁷ A terepnaplóban egyetlen esetet dokumentálok, amelyben nem sikerült a megfelelő kontaktus kiépítése – s ennek tanulságait megírom: az egyik településen odaérkezésünk előtt egy héttel hatalmas vihar sújtott, amely következtében a telepen rengeteg ház teljesen lakhatatlanná vált, beomlott a tűzfal, beomlott a tető. Ilyen állapotok közé érkezvén az interjúkészítés természetesen meghiúsult, az emberek elzárkózóak, dühösek és kétségbeesettek voltak.

⁸ Mint leírom, az egyszerű kódokat értelmezési keretek, dimenziók mentén csoportosí-

A kommunikációs kompetencia nem mint tartalmi elem jelenik meg. A használt kódok a munkafolyamat részei, amelyek a kutató szakmai megítélésétől függenek.⁹

Mivel a kutatás alapfeltevése az, hogy a szegregált telepi állapotok nem tekinthetők kívánatosnak, s mivel ezt a feltételezést egyértelműen – és cseppet sem meglepő módon – minden vizsgált objektív és szubjektív tényező alátámasztotta, nem váratlan hát, ha a tartalmi elemek többsége problémaközpontú.

A kritikában hiányolt kódok alapvetően nem a kódolás hiányosságából fakadnak. Az, hogy nem szerepel egy-egy kód, azaz hogy nem jelenik meg az annak megfelelő tartalom egy-egy interjúban, ez önmagában is informatív és helye van az elemzésben. Dupcsik kritikájában több helyen előbukkannak olyan megállapítások, amelyek a kódok számosságából kívánják levezetni a tartalomelemzés módjának problematikus voltát. Ezeket külön nem idézem most, összességében azonban hangsúlyozom: egy kód számosságának alacsony előfordulása önmagában is informatív, hiszen nem véletlenszerű, s így következtetések vonhatóak le abból.¹⁰

5. Objektív adatok hiányával és fogalmakkal kapcsolatos felvetések

„Nem találkozunk a jelentésben becslésekkel arra nézve, hány környezete által cigánynak tartott ember él az országban, közülük hány él szegregált cigánytelepeken, s egyáltalán hány ilyen telep lehet az országban – magyarán, nem tudjuk meg, hogy mekkora csoportra tartja általánosíthatónak megállapításait a kutató.”

„Solt Ágnes tanulmányából szokatlan mértékben hiányoznak a szakirodalmi hivatkozások. Márpedig ez, mint az előző bekezdés is mutathatta, nem pusztán stílus kérdése: mivel nem folytatott történelmi vizsgálatokat, ilyen jellegű információkat legitím módon mások tanulmányaiból nyerhetett volna.”

Szeretném hangsúlyozni: a dolgozat egy kutatási zárójelentés, amely a Polgár Alapítvány megbízásából készült, célzottan azért, hogy olyan ismereteket szerezzenek a szegregált telepeken élőkéről, amelyek más tanulmányokból nem voltak megismerhetőek. Így azokra a korábbi és más tanulmányokban leírt megállapításokra e zárójelentés keretében nem volt feladatom kitérni.

A szakirodalmi hivatkozások hiánya szintén annak tudható be, hogy egy kutatási zárójelentésről van szó, amely így nem felel meg egy tanulmánytól elvárható kritériumoknak. Azonban mára már (febr. 20.) elké-

tottam, így vizsgáltam a tartalmakat. Itt külön dimenzióban említtem egyebek mellett az explicit-; az implicit-; a non-verbális-; illetve a meta-kommunikatív tartalmakat; s végül vizsgáltam külön dimenzióban a kommunikációs kompetenciát is.

⁹ A seligman-i fogalmat szándékoltnak használtam, azonban lehet, hogy nem volt szerencsés. Mindenesetre, bár lehet vitatkozni azon, hogy egyes kódok miért éppen olyan címkével szerepelnek, amilyennel, ennek sem értelmét, sem hasznát nem látom – már ha csak nem a kutató személyének inszINUÁLÁSA A CÉL.

¹⁰ Mellesleg Dupcsik figyelmen kívül hagyja, hogy a 117 interjúalannal történt rögzített beszélgetés 74 fájlban található, s a kódok számosságát ehhez kell viszonyítani.

szült a zárójelentést követő tanulmány, amelyben mind a hazai, mind pedig a nemzetközi kutatások eredményeivel összevetem a sajátjaimat, s ezáltal mód nyílik olyan következtetések levonására is, amelyre a kutatási eredmények önmagukban még nem jogosítanak fel.

Az érvényességi határok megvonását a tanulmányban egyértelműen ki fogom jelölni, bár a zárójelentésben is részletesen kifejtem, hogy pontosan hány telepet vizsgáltam, hány emberrel beszéltem, s hogy milyen keretek között és hogyan történtek a beszélgetések és az interjúfelvételek.

„A gyerekvállalási kedv csökken, állapítja meg Solt Ágnes. ... »Ez azonban annyit és nem többet jelent, hogy a tervezett gyerekek száma sokkal kevesebb, azonban a valós születések száma hasonló mértékben nem esett vissza«. Egy ilyen megállapításra... semmi sem jogosította fel: nem végzett ugyanis pontos statisztikai vizsgálatokat, mennyi a vizsgált telepeken élő romák termékenységi mutatója. ... A történelmi dimenzió hiányát tehát jelen esetben súlyosbította, hogy Solt Ágnes egy »történelmi következtetést« fogalmazott meg ténymegállapításként.”

A gyerekvállalási kedv csökkenését éppúgy lehet az interjúkészítés segítségével megtudni, mint azt, mennyire takarja a valós gyermekszám a vágyott gyermekszámot. A kettő összevetése után fogalmaztam meg azt a mondatot, hogy a gyerekvállalási kedv csökkent, de ahhoz hasonló mértékben nem esett vissza a tényleges születések száma

„A heterogén elemeket alkalmazó besorolásból, és a későbbi »cigány nyelv«, »beszélnek a nyelvet«, »beás cigányok, akik beszélnek az oláh nyelvet«, »a cigány nyelv (lovári)« stb. megjegyzésekből nem igazán derül ki, mi alapján különböztethetőek meg ezek a csoportok.”

A cigányok csoportjairól és a használt nyelvről való megfogalmazások és fogalmak pontosításra szorulnak a dolgozatomban, ezt a hiányosságot pótolni fogom.

„Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok mutatják, hogy a magyarok közmondásos peszsimizmusa nem pusztán legenda – egy fülöp-szigeteki antropológus számára a teleplakók »siránkozása« talán annak jelének minősülne, milyen sikeresen alkalmazkodnak az itt élő romák a (valódi) társadalmi normákhoz.”

A kutatási zárójelentés tanulmányá bővítésének alapvető fontosságú eleme az összehasonlítás, amelyre a zárójelentés nem ad módot. Ez a kiegészítés azonban szükséges és lényeges, s mint utaltam rá, a közeljövőben publicitást nyer egy kontextusba helyezett, a zárójelentésből készült tanulmány is. Azt azonban visszautasítom, hogy a dolgozatban akár implicit is szerepelne egy olyan feltételezés, mely szerint az társadalom mentalitása valamiféle felemelkedett, vágyott gondolkodásmód volna, s a vizsgált csoport mentalitása volna az ellenpélda.

„A gond – az eddig vázolt módszertani problémákon túl – abban áll, hogy tanulmánya »megszépitő tükröként« használja a romákat: olyan módon állítja elének nyomasztónak ábrázolt világukat, hogy eközben azt is sugallja: mi nem ilyenek vagyunk.”

MŰHELY

A dolgozat semmit nem kíván sugallni, efféle különösen nem. Számomra ez a megállapítás nem mutat mást, minthogy Dupcsik 2009-es könyvében leírt tipológia szerint valószínűleg devianciaorientált strukturalista cigányvizsgálatnak tartja e kutatást. Én a leíró strukturalista kategóriát választanám inkább – az egyébként szerintem igencsak kérdéses, egymást sokszor átfedő kategóriákat tartalmazó – tipizáció alapján. De egyikkel sem értek egyet, mert vizsgálatom tárgya elsődlegesen és célzottan a kirekesztetten, mélyszegénységben élő emberek közössége, akiknek cigánysága másodlagos az általam vizsgált megközelítésben. Ezért sem tartom szerencsésnek, hogy a kritikus saját szemléleti keretéhez és nézeteihez próbálja asszimilálni a munkát.